

DR. RÉVHELYI ELEMÉR, a műszaki tudományok kandidátusa

A MAGYAR RENESZÁNSZ ÉS BAROKK MŰVÉSZET KÖZÉP-EURÓPAI HELYZETE

A középkori egyházak építkezési törekvései szorosan egymásba fonódó művészi kapcsolatok megteremtésével eléggé egységes kifejezést nyújtanak e korszak középeurópai művészetében. A világi hatalom erősödésével s a vallási reformok felvetésével az egyház irányító szerepe azonban mindjobban csökken s az Itáliából kisugárzó új világnézet, a humanizmus már új eszmei alapokon indítja el az európai kultúrát. Az új szemlélet nyomában járó művészet-esztétikai felfogás és igazodás kisebb-nagyobb időeltolódással Közép-Európában is csakhamar megértésre talál, s azt a Kárpátmedencével határos államok között közvetlen itáliai kapcsolatai révén leghamarabb Magyarország veszi át. A budai fejedelmi udvar nemcsak földrajzi és társadalmi keretét adja meg az Olaszország északi határain túli reneszánsz művészetnek, hanem központi helyzeténél fogva és politikai erejével azt átveszi, közvetíti. Ezzel biztosította távolabbi elterjedését s fejlődésének lehetőségeit.

A középkori építőpályók és műhelyek szervezettsége lassanként fölbomlik, s az új művészeti stílus gyakorlatát a művészegyéniségek szabad érvényesülésének jegyében meghívott olasz mesterek lazább kötelékben élő, mozgékonyabb, kisebb műhelyköre hozza magával. E mesterek magyarországi megbízatásuk befejezésével már a budai fejedelmi udvar s az esztergomi egyházi centrum ajánlásával keresik fel a távolabbi vidékeket, sőt igen gyakran visszatérés nélkül a környező országok területén letelepedve folytatják tovább működésüket s hintik el az új szellem művészeti magját.

Az átvétel gyorsabb ütemű, kedvezőbb fogadtatásban és nagyobb megértésben részesül, mint általában a nyugati országokban. Mégis hatását, folyamatosságát, szélesebb körű elterjedését, kapcsolatait a környező országokkal, valamint a helyi hagyományokkal való keveredés mértékét és eredményeit hazánkra vonatkoztatva teljességgel lemérni nem tudjuk, mert a nagy lendülettel megkezdett fejlődést a gyorsan bekövetkező nemzeti tragédia, a csaknem másfélszázadig tartó török elnyomás és pusztítás részben eltérítette egyenes útjáról s az ország nagy részén, éppen irányító központjában megállította, megakadályozta. Bár az utóbbi idők kutatásai és a feltárások sok meglepő részleteredményt hoztak felszínre, a fennmaradt emlékek kis száma — ha még oly jelentősek is; mint pl. az esztergomi Bakócz-kápolna vagy a budai, visegrádi, esztergomi és egyéb helyek rom-emlékei között előkerült töredékek — s az egykori leírások együttesen sem nyújtanak átfogó, a folyamatosságot is meggyőzően dokumentáló tiszta képet e tragikus történelmi korszak művészetének kielégítő értékeléséhez. Talán a szomszédos népek reneszánszkori művészetének kialakulása nyújthatna ilyen vonatkozásban megközelítő elképzelést esetleges lehetőségek feltételezésére.

Igaz, hogy a végzetes 1526-os év után következő időkből a tiszta toszkán stílusjegyeket tükröző korai magyarországi reneszánsz-szal szemben ekkor már az észak-italiai formakincs hatása érezhető jobban. Ezzel egyidejűleg részben nyugati hagyományok mind erősebb megnyilvánulásai, valamint a politikai és társadalmi szerepváltásokból következő kapcsolatok megteremtése alapján bontakozik ki a Kárpátok vonala mentén, így az egykori Felvidéken is a pártázatos és Erdélyben a derűs, közvetlenül ható, virágos reneszánsz sokrétű, színes változata. Kölesönhatások révén szálai hosszabb időre összefűzik az itt lakó népek XVI. és XVII. századi építészetét. Mégis az olasz ornamentikából táplálkozó, továbbá nyugati és keleti motívumokkal s zamatos népi formaelemekkel keveredett gazdag díszítő kedvtelés a maga sajátos ízü és jellegzetes

reneszánsz művészetével még ma is feldolgozatlan probléma maradt az említett területek építészettörténetében.

Az új stílus jegyében meginduló építkezések érdekes vonása a világi építészet vezető szerepe. Természetesen olaszos értelemben vett palota-, kastély- vagy villaépítkezésekkel a fejedelmi székhelyeken kívül alig találkoztunk. Régebbi feudális várak és várpaloták is csak az újabb hozzáépítésekben gazdagodnak reneszánsz részletekkel. Ellenben a mind jobban feltörekedő kisenemesség kuriális és a polgárság házépítkezései ha kisebb igényességgel is, de már nagymértékben megváltoztatják a városok eddigi középkori külsejét. A hitélet erejével összefogott nagy művészi egység, mely annyira jellemző az európai középkorra, lassanként szétesik, megszűnik. Helyette az antik formakincs ösztönadásától távolabb eső közép-európai reneszánsz, ha talán kevésbé előkelő és ünnepélyes formában, a politikai határoktól függetlenül, tájegységek szerint s helyi hagyományokra támaszkodva eléggé összefüggő, később pedig már hazai mesterek kezén szinte ösztönösen s így egyszerűbb, de változatosabb kifejezéssel jelzik az új kor művészetének megtermékenyítő lehetőségét.

A közép-európai reneszánsz művészet elindításának, virágzásának és hanyatlásának periódusai szoros összefüggésben állnak a magyarországi eseményekkel. Megfigyelhető, hogy a természetes vérkeringés megszűnésével, a közvetlen itáliai kapcsolatok megszakításával másutt is gyengült a toszkán szellemről meghihetett művészi törekvések intenzitása, az olasz klasszikus mintaképek hatása, de csökkentek az építkezések is. A XVI. század második negyedétől kezdve az olasz vándorművészek csak kerülőúton, nyugati hatások és idegen elemek megterhelésével jutnak el az országszélekre s a környező államok területére. Művészetük sokat veszített a fénykorát élő cinquecento eredetiségéből, frissességéből s megalkuvásra kényszerült az északi népek új reneszánszának, a reformációnak realisabb művészi felfogást tükröző szellemével szemben. A mind jobban megerősödő polgárság tartózkodóbb, puritán élet- és kifejezőmódja új értelmezést adott a klasszikus formáknak. Észak és Dél egymásba áramló kultúrájának ezen átmeneti korszakában nehezebb volt a szigorú építészeti rend és nemes arányok alapján kikristályosodott klasszikus itáliai reneszánsz művészet további fenntartása, mint annak átvétele. A feszültség izzó állapotában nem tudott lángra lobbanni s nem tudott monumentálisat alkotni. Helyi mesterek és hagyományok térhódítása nyomán mindinkább formai és dekorációs törekvésekben jutott kifejezésre. Fejlődése nem volt egyenletes s nemcsak Magyarország részleges kikapcsolódása miatt, hanem az északi birodalmak politikai és hatalmi összetűközése, a függetlenségi, polgári és vallási harcok viharai miatt is. S mire a szenvedélyek lecsillapodtak, Közép-Európában anélkül, hogy mélyebben átélte volna a cinquecento érett reneszánszának klasszikus művészi kultúráját, ugyancsak Itália felől már egy újabb világszemlélet, a barokk indult el hódító útjára. Feltehetően más irányban és reprezentatívabb módon alakulhatott volna ki a közép-európai népközösség reneszánsz művészetéből az izlám népek hódítása és merőben idegen kultúrájának erőszakos bevezetése nélkül, mely a közvetítő szerepet játszó Magyarország nagy részét hosszú időre kikapcsolta az egyetemes fejlődésből.

Az Európa centrumában élő népek történeti eseményeinek ilyen egymásbafonódása, sok esetben a kulturális fejlődés közös vonásai s a kölcsönhatások mind olyan tényezők, melyek már előre meghatározzák a közép-európai reneszánsz művészet azonos szempontok és elvek szerinti feldolgozását. Ezért úgy érezzük, hogy e kérdésben az érdekelt országok tudományos, kutató együttműködése sokkal eredményesebben oldhatná meg a szinte sorsközösségben élt népek egymásra utaló sokrétű reneszánszproblémáit.

A törökség százötven évig uralta Európa szívét s művészetéből mégsem tudott gyökeret eresztetni. Itt állott megértetlenül, hatás nélkül. Ma már mindössze csak néhány különleges műemlékszámra menő épület emlékeztet hazánkban e csaknem meddőségre kényszerített korszakra. Még fájóbb, hogy az idegen uralom nemcsak az ország fejlődését gátolta meg, hanem gyökerétől szakította el, amikor hagyományainkat, virágzó kultúránkat s jelentős művészi emlékeinket megsemmisítette.

A megpróbáltatások láncolata alól felszabadult, de kifosztott Magyarország már a reneszánsz stílus felváltó barokk világnézet, a művészet minden ágát egyesítő nagy szintézis pompázó uralmával találta magát szemben. Még túl gyenge és szegény volt az ország ahhoz, hogy az új esztétikai örömeiket kereső életfelfogást, annak csillogó káprázatát egyszerre felfogja, átvegye. Az idő különben sem kedvezett az új stílus befogadására. A Nyugatot képviselő s a felszabadítást irányító habsburgi monarchia nagyhatalmi politikája fejlődésében éppen úgy akadályozta a magyarságot, mint előzőleg Kelet hódítóit. Csak lassan tudott a harcokban kimerült ország felemelkedni és beilleszkedni az abszolutizmus kultúrájába. A peremvidékeket kivéve alig beszélhetünk a XVII.

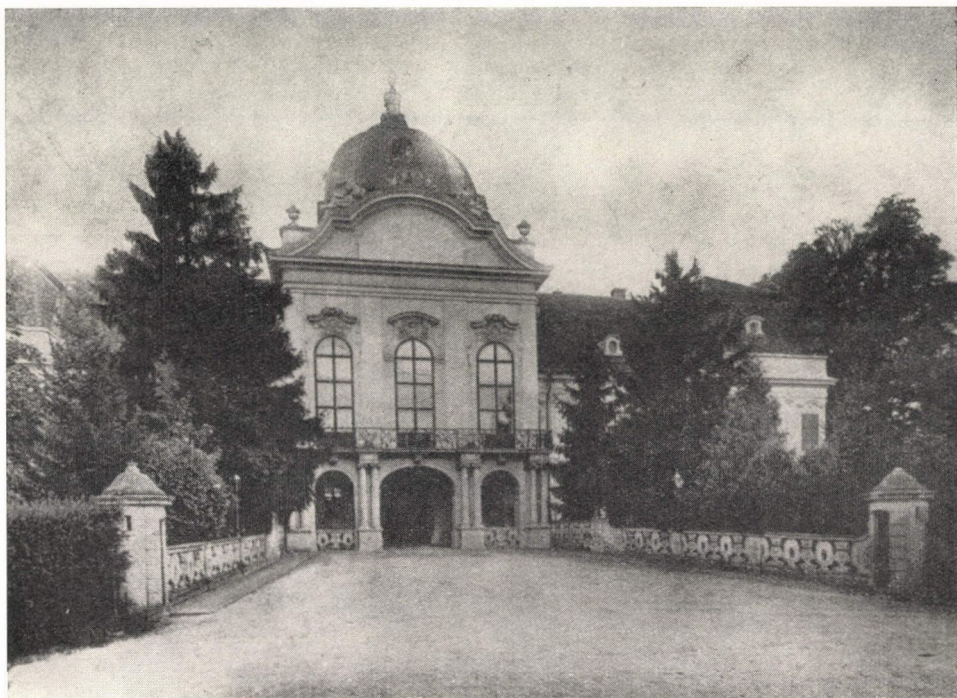
század végén művészi életről. Előbb romokat kellett eltakarítani. A felépítéshez viszont hiányoztak az új építő és segítő kezek, valamint az anyagi feltételek is. A fejlődés különös útját járta ekkor Magyarország az európai barokk művészet nemzetközi versenyében. Az elnéptelenedett és elszegényedett ország nem követhette a virágzó fejedelmi udvarok, hatalmas feudális urak s a gazdag városi polgárság nagytömegű, tágas térképzésű, hivalkodó és dekorációs gazdagsággal felépült építkezéseit. S ez a tény már önmagában is meg-

Esztergom, Bakócz-kápolna belseje. Épült
(1506—1510)

határozta s eldöntötte a magyar barokk építészet irányvonalát s jellemző sajátosságát, a „mértéktartást”. Egy olyan építészeti elvet követve ezzel, melyet még a klasszikus reneszánsz hintett el, s ha szunnyadva is, de itt élt s várta újjáéledését.

A magyar iparos-polgári társadalom menekülése és pusztulása következtében alig volt építőmester az országban. S mint Európa többi államaiban is, az elindulás s az új művészeti irányzat átvétele ismét idegen mesterek közreműködésével történik. Az országépítés híre sok idegen építőmestert csábított az országba. Ezek a mesterek általában nem nevesek, s a barokk művészetnek csak szerényebb árnyalatát, provinciális változatait hozzák magukkal. Különben is sürgetett az idő s le kellett mondani minden

Gödöllő. Kastély, építette Mayerhoffer András (1744—50)

magasabb igényről, esztétikai követelményekről. Az idegen mesterek legtöbbször az egykori monarchia különböző területeiről jöttek. Legszívesebben az olasz mestereket fogadják, de ezek is már Németország, Ausztria és Cseh-Morva területen keresztül érkeznek Magyarországra. Kapcsolatuk, viszonyuk hazájukkal más volt, mint a reneszánsz idején. Itália a XVIII. században már nem játszik vezető szerepet. A nagy építkezések korszaka ott megszűnt, s az a ragyogó művészi háttér, mely egykor dinamikus mozgásba hozta Európát, már csak perspektivikus távolságból indítja újra fáradt vándorművészeit.

A XVIII. században ismét az ország fővárosa jelenti a kisugárzó erőt, de ezt már nem a fejedelmi udvar példaadó irányítása támogatja, hanem az öntudatos polgárság erőfeszítése, felemelkedése. Az olasz mesterek működését lassanként az osztrák császárváros nagynevű építészei mellett nevelkedett mesterek váltják fel. Egyszerű polgárházak homlokzatain is Bécs hatása alatt megjelenik a kihangsúlyozott festői kapuzat. A hildebrandti iskola egyik tehetséges mestere, a Pesten letelepedett *Mayerhoffer András* s családtagjai már egyéni stílusukkal árasztják el az országot. Működésük különösen a kastélyépítésben eredményez új típusú alkotásaikat a mai Szlovákia és Románia területén is mintaképpül szolgáltak. A magyar főúri kastélyok nélkülöztek a nyugati fejedelmi rezidenciák reprezentatív megjelenését, de mértékertartásuk alkalmazkodást mutat a hazai viszonyokhoz.

A század közepének mégis a morva területről származó *Fellner Jakab* volt a legjelentősebb mestere, aki függetlenül magától az osztrák barokk hatásától s feltehetően Németalföldön, Belgiumban töltött tanulóéveinek emlékeiből alakítja ki a késői rokokó közép-európai változatát. Épületeinek finom aránya, mérlegelt tömeghatása, térrendszere, formaadása és franciás klasszicista törekvései közép-európai viszonylatban is legnemesebben képviselik XVI. Lajos stílusát. Ez a töretlen egyenesvonalú építészeti irányzat alapozta meg a XIX. század magyar klasszicizmusát.

A magyar barokk építészet fejlődését éppen úgy, mint a reneszánsz idejében, szoros kapcsolatok fűzik a környező nemzetek építészetéhez. S itt ismét az érintett

Veszprém. Püspöki palota, építette Fellner Jakab (1765—1776)

országok építészettörténetének együttes, közös kimunkálása oldhatja meg az országonként jelentkező barokk kérdéseit is. Idegen mesterek magyarországi működése sok adattal egészítheti ki saját hazájuk barokk kutatásait és megfordítva, a magyar XVII. és XVIII. század művészeti kérdéseit.

Az itt csak nagyjából vázolt építészettörténeti keret megadásával olyan adottságokra és szempontokra kívántam rámutatni, melyeknek tanulmányozása az érdekelt országok művészettörténeti és építészeti munkásságát nemcsak gazdagabbá teheti, hanem egymást segítő, jobban összefogott munkaközösséggel egységes hiteles állásfoglaláshoz vezetheti. A most megtartott műemlékvédelmi konferencia is ezt tűzte ki legfőbb programjául.